

Alain Touraine

POURRONS-NOUS VIVRE ENSEMBLE?*Egax et differents*

Fayard, Pariz, 1997, 540 str.

Ako je socijalna znanost po definiciji pozvana da reagira na nove izazove, tada je Alain Touraine jedan od onih sociologa koji tu zadaću ispunjavaju jedva dostižnom brzinom i ozbiljnošću. To objašnjava njegovu autorsku produktivnost koja se ogleda u opusu od tridesetak knjiga nastalih od početka šezdesetih do kraja devedesetih godina. Šezdesetih i sedamdesetih godina bavio se problemima industrijskog rada, radništva i radničke svijesti, tematizacijom postindustrijskog društva, studentskog pokreta i zavisnih društava te općim pitanjima sociološke teorije. O tome govori nekoliko njegovih djela, između ostalog: *Sociologija akcije*, *Radnička svijest*, *Postindustrijsko društvo*, *Zavisna društva*, *Za sociologiju*, *Proizvodnja društva*, *Svibanjski pokret ili utopijski komunizam*. Krajem sedamdesetih i tijekom osamdesetih intenzivno izučava istrošenost tradicionalnog radničkog pokreta i pojavu novih socijalnih pokreta, zagovara povratak aktera i subjekta u sociološki diskurs, najavljuje krah realsocijalizma i tradicionalne ljevice, što dolazi do izražaja u djelima: *Povratak aktera*, *Radnički pokret*, *Poslije socijalizma*, *Glas i pogled*, *Smrt jedne ljevice*, *Solidarnost*. Devedesetih godina uzastopce odgovara na tri izazova. Uključujući se u debatu o kontroverzi modernost/postmodernost objavljuje knjigu *Kritika modernosti* (o kojoj smo pisali u ovom časopisu), knjigom *Što je to demokracija* (o kojoj je također bilo riječi u ovom časopisu) reagira na planetarni izazov demokracije i, napokon, u svojoj posljednjoj knjizi *Pourrons-nous vivre ensemble? Egax et differents* (*Hoćemo li moći živjeti zajedno? Jednaki i različiti*) usredotočuje se na probleme globalizacije, identiteta, multikulturalizma itd.

Knjiga *Hoćemo li moći živjeti zajedno* uglavnom slijedi intelektualni smjer i ponavlja mnoge teze naznačene u *Kritici modernosti*. No njezinu analitičku intenciju ipak određuje jedna bitna tema, a to je mogućnost zajedničkog življenja u doba globalne unifikacije i identitarne fragmentacije. U prvom dijelu knjige, pod naslovom *Proizvođenje sebstva*, autor razmatra probleme demodernizacije, subjekta, društvenih pokreta i različitih stupnjeva modernosti. Drugi se dio (*Živjeti zajedno*) bavi multikulturalnim društvom, nacijom, stanjem demokracije i oblikovanjem («školom») subjekta. Zaključnim razmatranjima Touraine daje naslov *Etika i politika*, čime dosta jasno sugerira kakvim se djelovanjem može dospjeti do rješenja otvorenih pitanja.

Touraineova je knjiga ambiciozan sociološki zahvat u stanje ideja i činjenica našega doba i traganje za najprimjerenijim oblicima društvenosti koji idu u susret sve ubrzanijim promjenama. To je knjiga dijagnoza i reformskih projekcija. Dijagnoze su prilično pesimistične a projekcije diskurzivno suzdržane. Touraine polazi od konstatacije da u refleksijama o suvremenim društvima prevladavaju dva glavna uvida. S jedne je strane uvid koji opominje da se danas zbiva sve izrazitije *razdvajanje (disocijacija) instrumentalnog univerzuma i simboličkog univerzuma, svijeta ekonomije i svijeta kultura*. S druge je pak strane uvid iz kojeg proizlazi da smo suvremenici sve »difuznije moći strategijskih aktivnosti« čiji cilj nije stvaranje društvenoga reda već ubravanje promjena, kretanje, cirkulacija kapitala, dobara, usluga, informacija itd. Moć naim više ne pripada »vladaru« koji nameće svoje arbitrarne odluke, niti kapitalisti koji izrabljuju najamnike. Ona pripada »strategu inovatoru« ili bankaru, dakle akterima kojima je više stalo do osvajanja tržišta nego do vladanja ili upravljanja teritorijem.

Potaknut tim uvidima Touraine se pita kako izbjeći prijeporni izbor između »ilu-

zorne svjetske globalizacije, koja ignorira različitost kultura, i onespokojavajuće realnosti u sebe zatvorenih zajednica«. Odgovor na to pitanje u prvi se mah čini nemogućim, a neki čak drže da je to prava kvadratura kruga. No valja uzeti u obzir činjenicu da sva moderna društva imaju svoju **historičnost**, to jest sposobnost samopreobrazbe, te da moraju pojačano djelovati na sebe i proširivati mehanizme participacije. Već se stoljećima raspravlja o oprekama između slobode i jednakosti, kapitalizma i socijalne pravde i te su rasprave ipak dovele do »izuma« **političke demokracije** a potom i **socijalne demokracije**. Zašto bismo onda, pita Touraine, odbijali da instrumentalni razum kombiniramo s kulturnim identitetima, jedinstvo tehnološkog i tržišnog univerzuma s raznolikošću kultura i osobnosti? On od tog pitanja ne odustaje nego ga prihvaća kao osnovni izazov svojih istraživanja i razmišljanja.

Stoga poduzima dva metodička koraka: analizira procese disocijacije (razdvajanja) instrumentalnosti i komunitarnosti a potom ocrta faktore i perspektive nadilaženja toga stanja. Procese disocijacije označava pojmom **demodernizacija**. Za razliku od modernizacije, koja je omogućavala da se pomoću ideje nacionalne države ovlada dualizmom racionalizirane proizvodnje i unutrašnje slobode ljudskog subjekta, demodernizacija je obilježena raskidom veza koje ujedinjuju **osobnu slobodu** i kolektivnu **efikasnost**. Grad je, primjerice, predstavljao mjesto proizvodnje, razmjene i socijalizacije, pobuđivao je nadu da bi u njemu privatni i javni život mogli supostojati uz puno međusobno uvažavanje. No te su se nade izjalovile. Demodernizacijski je raskid poprimio opće razmjere. Konjunkturni izraz »postmodernizam« upozorava na tu činjenicu, ali on je ipak prekratak i nesposoban da izrazi konzekvencije rascjepa dviju polovica našega iskustva. A to je upravo ono što se ima na umu kada se govori o demodernizaciji. Nekad sjedinjeni ele-

menti sada se rastavljaju i dva univerzuma: **univerzum razmjenskih mreža** i **univerzum kulturnih iskustava** sve se više međusobno udaljavaju. To je središnja značajka suvremenog društvenog života. Slabljenje socijalnih i političkih posredovanja između ekonomske aktivnosti i kulturnog iskustva ne dovodi samo do uzamaka represivnog društvenog nadzora nego i do povećanih **rizika** dezorganizacije. Krajem 19. stoljeća oblikovali su se socijalni i politički pokreti koji su zahtijevali društvenu kontrolu »divlje i razorne ekonomije«. Krajem 20. stoljeća svjedoci smo obrnutog zbivanja: posvuda se zahtijeva oslobađanje ekonomije i na djelu je propast svih oblika ekonomskog intervencionizma, od postkolonijalnog nacionalizma narodnih režima Latinske Amerike ili Indije, do komunističkih režima na Istoku i države blagostanja na Zapadu. Razmjenskim tokovima, koji postaju svojim vlastitim ciljem, sve manje upravljaju ekonomski, socijalni i politički centri proizvodnje. Financijski je kapitalizam sve nadmoćniji industrijskom kapitalizmu, moć tehnostuktura sve je slabija. Međunarodni mediji oblikuju i šire »struje javnosti« sve udaljenije od socijalnih pokreta, u koje su uključene stvarne i izravno sukobljene društvene grupe. Mondijaliziranoj liberalnoj ideologiji više je stalo do oslonca u vladajućim ekonomskim krugovima i masovnim medijima nego do participacije naroda, čime se zapravo nastavlja tradicija liberalizma 19. stoljeća, sa svim njegovim ograničenjima.

Touraine je u svojim razmatranjima vrlo blizak sociološkim autorima kao što su U. Beck, A. Giddens i S. Lash. Dijeli njihovo mišljenje da se industrijska društva preobražavaju u novi tip društva koji zahtijeva sve više **intencionalne refleksivnosti**, to jest sposobnosti da se suče s rizicima samodestrukcije. U tim se uvjetima zbiva disocijacija ekonomije i kultura, koja ima dva učinka: ili aktera svodi na logiku globalizirane ekonomije, što se podudara s trijumfom takozvane **globalne kulture**, ili

pak dovodi do obnove **nesocijalnih identiteta**, utemeljenih na **kulturnim pripadnostima** a ne na **društvenim ulogama**. U globaliziranom društvu sve je teže definirati se kao građanin ili radnik, a sve je izazovnije definirati se etnosom, religijom, vjerovanjima, srodstvom i običajima shvaćenima kao **kulturne zajednice**. Riječ je o **komunitarizmu** koji kulturu koristi kao sredstvo **političke mobilizacije** i **odbacivanja drugoga**. Ta je degradacija paralelna redukciji načina proizvodnje na tržište. Touraine upozorava da ne smijemo naivno prihvatiti ideološku reinterpretaciju kultura, jer kultura nije vizija svijeta, ideologija ili sveta knjiga. Ona sadrži tri udružene komponente: **tehnike upotrebe prirodnih resursa**, **oblike integracije s cjelinom** (kolektivitetom) i **uporišta u određenom poimanju subjekta**, bio on religijski ili humanistički. Ona, prema tome, nije »blok vjerovanja i postupaka« već se može mijenjati kad se promijeni neka od triju sastavnica. No ta relativno krhko integrirana i promjenama podložna cjelina sve više slabi zbog ubrzanja tehničkih promjena i zbog toga što raznovrsni i promjenjivi kolektiviteti zamjenjuju manje kolektivitete u kojima je postojala izravnija socijalna kontrola. Modernizacija se obično definirala kao rastvaranje zajednica i rastuća autonomija različitih područja društvenog života (ekonomije, politike, religije, znanosti i ideologije), a demodernizacija je obrnuti proces nastajanja »retrospektivnih ideologija«. Ona proizvodi zamisli o povratku na globalni poredak utemeljen na religijskim ili političkim vjerovanjima od kojih se očekuje suzbijanje fragmentacije življenog iskustva. No taj je povratak nemoguć i njegov zagovor ne znači ništa drugo do sjedinjavanje komunitarne ideologije i modernizacijskog projekta u rukama autoritarne moći, koja **fundamentalistički** poseže za izvornim mitovima kako bi nametnula nacionalističku i kulturalističku koncepciju poretka.

Koliko god to zvučalo paradoksalno, izgleda da se zbiva svojevrsna politička fundamentalizacija kulture. Kao što je ekonomija u 19. stoljeću postala političkom, to se danas zbiva s kulturom. Najstrastvenije se političke rasprave ne vode o nacionalizaciji i privatizaciji poduzeća ili banaka, nego o legalizaciji pobačaja, o problemima začecé, o prikazu privatnog života na televiziji itd. Taj vid demodernizacije, razdvajanja ekonomije i kultura, razmjene i identiteta, osobito se jasno očituje u onome što Touraine naziva **deinstucionalizacijom**. Pod tim se pojmom misli na slabljenje ili nestanak **normi** kodificiranih i zaštićenih zakonskim mehanizmima. Riječ je zapravo »o nestanku sudova o normalnosti koji se odnose na institucionalno regulirana ponašanja«. Ulazimo u društvene oblike koje mnogi rado nazivaju tolerantnima, ali ne uočavaju da dolazi do iščeznuća normi, što ide na ruku koegzistenciji više tipova socijalne organizacije i kulturnih ponašanja, a to je istodobno oslobađajuće i tjeskobno. »Prošlost se raspada a da se pritom ne konstruira budućnost«. Kraj 20. stoljeća nije obilježen **kulturnim pesimizmom** koji je bio svojstven kraju 19. stoljeća. Umjesto pesimizma na djelu je **gubitak oslonaca**, nestanak rasprava i kulturnih i socijalnih sukoba, pa stoga izgleda kao da smo jednostavno bačeni u podvojenost, da djelomično živimo u svijetu tehnike i tržišta a djelomično u svijetu identiteta i zajednice, pod cijenu dubokog razdora u našoj osobnosti i društvenom životu. Tijekom cijelog 19. stoljeća ljudi su anticipirali budućnost, »maštali, voljeli, htjeli«. Budućnost je bila upisana na zastave socijalnih borbi i u kulturne tvorevine. Promjene što se danas zbivaju ne možemo definirati kao rađanje budućnosti. Pred nama više nema »principa nade« i udaljavamo se od svih onih koji su vjerovali u stvaralačku vrlinu **utopije**. Tegoba se sadašnje situacije nalazi upravo u tome da se »otkriju društvo i kultura u nastajanju« a da se

pritom ne pribjegava tobožnjoj povijesnoj nužnosti, smislu povijesti.

Stoga Touraine dodaje da demodernizacija nije samo deinstitutionalizacija nego i **desocijalizacija**, a to je nestanak društvenih uloga, normi i vrijednosti koje oblikuju »svijet života«. Odatle i glavni paradoks suvremenog društva: u trenutku kada se ekonomija mondijalizira i ubrzano preobražava pod utjecajem novih tehnologija, osobnost gubi svoju usmjerenost prema budućnosti te se oslanja na prošlost i »ahistorijske želje«. Dolazi do toga da su **sustav i akter** u izravnoj opreci a ne u odnosu uzajamnosti. Zbiva se izlazak iz društva proizvodnje i proces **desocijalizacije aktera**. Ekonomija više nije socijalni sustav već sklop kretanja koja se odvijaju u nepredviđenom i nekontroliranom smjeru. U svakom slučaju, u sadašnjem stanju demodernizacije na sceni je potpuni raskid između aktera i sustava. To dovodi i do gašenja socijalne misli koju nadomiješta bilo analiza globalne kulture bilo pak obrana identiteta, partikularizama, vjerovanja i zajednica. Prema tome, ne zbiva se samo desocijalizacija nego i **depolitizacija**. Politički poredak više ne konstituira, ne utemeljuje socijalni poredak. Izašli smo ne samo iz vladavine zakona nego i iz epohe kada se vjerovalo da zakon ili vlast nošena narodnim pokretima može dovesti do nastanka novoga društva i novoga čovjeka. Kriza političkog u suvremenom svijetu poprimila je rječite oblike. Osobito je zaoštrena kriza **predstavništva i povjerenja** jer se političke stranke sve više pretvaraju u »politička poduzeća« koja mobiliziraju legalne i nelegalne resurse kako bi se kupili glasači. Ta je kriza tijesno povezana s krizom **nacionalne države** o kojoj se s pravom govori da je odviše malena za velike i odviše velika za male probleme.

No ono što Tourainea, u tim okolnostima, najviše brine jest **razapetost i slabljenje subjekta**. On je razapet između **instrumentalnosti i identiteta**, a jedini način da se iz toga izvuče jest nastojanje da se obli-

kuje kao akter. Jer što je zapravo subjekt? »Subjekt je želja individuuma da bude akter. Subjektivacija je želja za **individuacijom**«. Subjektivacija je, dakle, jedan od najprećih zadataka djelovanja suvremenog čovjeka. Proces subjektivacije može se događati samo ako se ostvaruje dostatan međuodnos **svijeta instrumentalnosati i svijeta identiteta**. Subjektivacija je »reartikulacija instrumentalnosti i identiteta«. Ona pojednica oslobađa tereita tržišta i zajednice. Volja ili želja za individuacijom ne smije se poistovjećivati s težnjom za **razlikom** pod svaku cijenu. Ona je nužno posredovana afirmacijom pojedinca kao aktera orijentacija i preobrazbi društvenog života, njezino polazište jest odupiranje pojedinca gubitku vlastita identiteta. Touraine napominje da se subjektivacija više ne očituje u obliku obrane prava čovjeka i radnika već na razini **življenog individualnog iskustva** i sve izraženijih tjeskoba što ih izaziva to protuslovno iskustvo (iskustvo đaka u školama, bolesnika u bolnicama, diplomiranih stručnjaka pred praktičnim izazovima profesije itd.). Za oblikovanje individuacije nije dostatna ni usamljenička refleksija ni pretrpljena patnja. »**Individuum se mora priznati kao Subjekt**«. Ono što Touraine naziva subjektom nema gotovo ništa zajedničkog s takozvanim unutrašnjim životom, jer subjekt je otvoren, izložen pritiscima, zavođenjima i prijetnjama sustava koji nastoji uništiti protagonistu slobode i individuacije. **Disident** je egzemplarni lik subjekta. On se izlaže svim opasnostima jer drukčije ne bi mogao preživjeti. Touraine drži da su filozofije subjekta iscrpljene a da se umjesto njih pojavljuje **ideja osobnog subjekta**. Ozbiljena modernost, to jest rušenje svih sustava reda, omogućuje subjektu da samoga sebe legitimira i sprječava ga da se stavi u službu zakona koji bi mu bio nadređen.

No to je samo načelno stajalište, a ostaje pitanje kako stvarno realizirati takvu ideju subjekta, kako kombinirati kulturu i

ekonomiju, kako zajednicu nadići kulturom i tržište radom. Kako, dakle, izvesti obnovu subjekta? Za to je potrebno kolektivno djelovanje odnosno oblikovanje socijalnog pokreta. »Središnju točku moga razmišljanja, kaže Touraine, tvori povezanost subjekta s idejom socijalnog pokreta«. Ideja subjekta nije isto što i Montaigneovo skepticističko poimanje slobode. Ako bi joj trebalo tražiti analogije, onda su to pascalovske refleksije o čovjekovoj unutrašnjoj razapetosti. Ta je ideja uvijek prisutna tamo gdje dolazi do izražaja kolektivno djelovanje »oblikovanja društvenog, političkog i moralnog prostora, gdje se zbiva proizvodnja individualnog i kolektivnog iskustva«. Samo takav subjekt koji je individualno uposebljen a istodobno je akter socijalnog pokreta »može imati posljednju riječ protiv svih metasocijalnih jamstava društvenog poretka«. U kontekstu današnjih sukoba i građanskih ratova više se ne možemo zadovoljiti trijumfalnim subjektom Deklaracije o pravima čovjeka i građanina. Na djelu je subjekt koji se bori za svoje preživljavanje, subjekt koji je jedina snaga otpora potpunom i definitivnom raskidu između svijeta tržišta i svijeta zajednica.

Zato se umjesto »novih društvenih pokreta« sve više javljaju socijetalni pokreti. Novi društveni pokreti iz sedamdesetih godina brzo su se iscrpili jer su zadržali značenje predpolitičkih ili parapolitičkih pokreta. Jedino je pokret žena, koji nije postao političkom snagom, sve dublje prodirao u osobna ponašanja, obiteljske odnose, shvaćanja prava i obrazovanja. Za razliku od tradicionalnog ili »novog« socijalnog pokreta, socijetalni su pokreti karakteristični po tome što određena kategorija aktera ulazi u sukob s protivnikom kako bi ostvarila upravljanje glavnim sredstvima djelovanja društva na samoga sebe. Takvi se pokreti razvijaju nakon šezdesetih godina i bilo bi ih opravdanije nazivati kulturnim pokretima. To su oblici kolektivnog djelovanja

koji teže obrani ili preobrazbi »lika subjekta«. Takvi su kulturni pokreti u prošlosti bili, primjerice, religijski pokreti. U današnjem svijetu, koji je proizašao iz industrijskog društva, njihovi su najrječitiji primjeri pokreti žena i politička ekologija, ali i obrana manjina (etničkih, nacionalnih, moralnih, religijskih) često dopijeva do razine kulturnih pokreta. Touraine uvodi u razmatranje i kategoriju novih historijskih pokreta. Historijski se pokreti ne odupiru gospodarima stabilnog društvenog poretka nego elitama koje upravljaju promjenama. Treba naime imati na umu da se danas zbiva preobrazba iz društava koja pokreću voluntarističke elite u društva koja regulira međunarodno tržište. Promjena tog tipa potiče stvaranje historijskih pokreta u kojima se narod suprotstavlja elitama, oni koji podnose promjene suprotstavljaju se onima koji ih vode. Riječ je o suprotstavljanju određenome tipu razvoja. Između kulturnih i historijskih pokreta pokatkad dolazi i do sukoba. Historijski pokreti jačaju državu, pozivaju se na tradiciju, nameću homogenost. Kulturni pokreti nadilaze nacionalnu ili komunitarnu razinu. Oni »odozgo« pozivaju na važnost političke ekologije i humanitarnog djelovanja, a »odozdo« zagovaraju zaštitu manjina, priznavanje prava žena, obranu osobnih prava. Taj je sukob radikalniji od onoga koji je dijelio radnički pokret na političke borce i sindikaliste. Touraine konstatira da su kulturni i historijski pokreti danas prisutniji od socijetalnih pokreta. Ali budući da traga za novom ulogom subjekta i da tu ulogu najviše povezuje sa socijetalnim pokretima, on ipak naglašava da socijetalni pokreti postoje i mogu postojati svugdje gdje logika tehnika i tržišta ulazi u sukob s logikom subjekta. Socijalni su pokreti, bez obzira na različite impostacije subjekta, ključni za opstanak demokracije. »Subjekt, socijalni pokreti, demokracija, to su tri međusobno nerazdvojne teme, kao što su, na suprotnoj strani, nerazdvojni povi-

jesna nužnost, revolucionarna akcija i totalitarizam, koji vode u pakao nasilja».

Već se na tom stupnju analize očituje Touraineov stav o mogućnosti zajedničkog življenja. Uspjet ćemo zajednički živjeti samo ako priznavao da je kombiniranje instrumentalnog djelovanja i kulturnog identiteta naša zajednička zadaća, ako se svatko od nas oblikuje kao subjekt i ako ustanovimo zakone, institucije i forme društvene organizacije koje štite naš zahtjev da zajednički živimo. No da bi taj odgovor bio potpuniji, valja ga potkrijepiti i analizom činjenica koje su u današnjoj povijesnoj situaciji dobile osobitu važnost. Tu se prije svega misli na probleme **multikulturalizma i nacije**, bez kojih se ne može raspravljati o modalitetima zajedničkog življenja niti o demokraciji kao »politički subjekta«. U analizi tih problema Touraine stalno upozorava na zamke komunitarizma i opasnosti kulturnog nacionalizma. Iako ne idealizira multikulturalizam, jer vidi i njegove ideološke krajnosti, on priznaje »oslobađajuću dimenziju multikulturalističkih zahtjeva«. Pritom polazi od već spomenute teze da su kulture tvorbe koje se stalno preobražavaju reinterpetirajući nova iskustva, što znači da odbacuje »artificijelno« stajalište o »nacionalnoj duši«. Multikulturalizam, kao oblik zajedničkog življenja, uvažava **jednakost i različitost**, on združuje **političku demokraciju i kulturnu raznolikost** temeljeći ih na slobodi subjekta. Multikulturalno je društvo neizvedivo ako se ne prihvaća **univerzalističko načelo** koje omogućuje komunikaciju među socijalno i kulturno različitim pojedincima i grupama. Bez tog univerzalističkog načela zapada se u **radikalni multikulturalizam** ili neprevladivi **relativizam**. No ni univerzalističko načelo ne treba apsolutizirati. Ukoliko se njime propisuje samo jedno shvaćanje društvene organizacije i osobnog života, koje se smatra »normalnim i višim od ostalih«, tada nema ništa od multikulturalizma. Zagovor **slobodnog oblikovanja osobnog života** jedino

je univerzalističko načelo koje ne nameće nikakav oblik društvene organizacije i kulturne prakse. A to je prihvatljiva osnova svake multikulturalne konstrukcije jer je upravo slobodni subjekt polazište združivanja političke demokracije i kulturne raznolikosti. »Priznanje drugoga moguće je samo ako svatko afirmira svoje pravo da bude subjekt«. S tog stajališta Touraine ocjenjuje i otpor nekad koloniziranih zemalja procesima mondijalizacije. Taj otpor poprma izrazito multikulturalne tonove. To ga donekle zabrinjava ali i ne čudi jer je prirodno da multikulturalizam snažnije zagovaraju podređene kategorije, one kategorije ljudi koje je vladajući diskurs lišio identiteta. Touraine ne idealizira multikulturalno društvo, ali drži da ono može pridonijeti razvoju **kulturne demokracije**, odnosno kulturnog oslobođenja. No to oslobođenje mora biti povezano s kulturnom komunikacijom koja istodobno pretpostavlja prihvaćanje razlika i uvažavanje načela jedinstva, što je zahvat ravan »rekompoziciji svijeta«. Teškoća oblikovanja multikulturalnog društva jednaka je teškoćama s kojima se susreće svaki demokratski pothvat. Riječ je naime o tome da oslobađajući pokret, koji je uvijek nabijen odbijanjem, valja kombinirati s poštivanjem drugoga i s priznanjem pluralizma.

Tu se, dakako, postavlja i pitanje **nacije** kojemu Touraine posvećuje zavidnu pažnju, ali uvijek iz obzorja »politike subjekta« do koje mu je najviše stalo. Nacija je jedan od **političkih oblika (likova) subjekta**, jer ona, kao svaki drugi oblik subjekta, ujedinjuje instrumentalno djelovanje i kulturni identitet. No ta se idealna koncepcija ne podudara potpuno s dva najpoznatija tipa nacije. Jedan je onaj u kojemu je država tako blisko sjedinjena s nacijom da ih se više ne može ni razlikovati. Država nije ništa drugo do moć nacije, a nacija ništa drugo do tvorba države, njezine administracije, vojske, škole. Drugi je tip nacije karakterističan po tome što **nacionalnosti** odozgo suprotstavlja na-

cionalnost odozdo. Država je u tom shvaćanju politički instrument zajednice koja je definirana ne u političkim terminima (kao nacija) nego u kulturnim, etničkim, religijskim i, nadalje, teritorijalnim terminima. I u jednom i u drugom poimanju nacija zapravo nestaje. U prvome je nacija »tijelo« kojemu je na čelu država (ona upravlja i govori u njegovo ime), a u drugome pak dominira ideja naroda. Prvi tip Touraine označava terminom **država-nacija** a drugi **nacionalitarna država**. Ta je razlika važna jer ona određuje različito poimanje građanina i državljanina. No usprkos tome, ili možda upravo zbog toga, nacija je još uvijek, barem djelomično, jedan od povijesnih likova subjekta. I stoga, ukoliko socijalnu znanost poimamo kao otkriće subjekta, valja priznati da je politička filozofija, koja je stvorila i analizirala ideju političkog subjekta, sastavni dio povijesti sociologije. Nacija se, konstatira Touraine, ne svodi na jednu, danas navodno iscrpljenu etapu političke modernizacije koja se kreće od zatvorenih prostornih jedinica, preko nacionalnih država do nadnacionalnih država i svjetskog političkog društva. Ako je tome tako, tada treba izaći iz ideologije i vratiti se u stvarnost. A stvarnost pokazuje da nacionalna država, kao stvarnost a ne kao ideologija, ne znači podudarnost države i nacije. Nacionalna država nije dokinula sve partikularizme u »univerzalizmu državnih zakona«. Touraine zagovara shvaćanje koje ni zbog kakvog državnog razloga, makar on bio i moderno republikanski, ne dokida razlike i temeljna prava osobnog subjekta. Unifikatorska država ne smije biti u suprotnosti s društvenom raznolikošću. Ona se ne smije svesti na **nacionalno jedinstvo** i nacionalizam kao njegovu borbenu ideologiju, već prije svega mora braniti slobode raznovrsnih socijalnih subjekata kao aktera.

Sve Tourainove dijagnoze pa, prema tome, i njegove projekcije izlaska iz sadašnjeg demoderniziranog stanja društvenosti (rascjepa između ekonomske instru-

mentalnosti i komunitarno-identitarnih tendencija) idu u smjeru afirmacije osobnog subjekta kao aktera u socijalnih pokreta. Završeno je doba **političkih strasti** i nalazimo se u početku razdoblja u kojemu će dominirati **etičke strasti**. Ideja demokracije, koja je dugo služila zaštititi buržoazije i uspinjuće srednje klase, zadržala je pokretačku snagu koja je nekoć pripadala revoluciji »uprpljanoj totalitarnim režimima«. Ta promjena moralnog i političkog univerzuma popraćena je i činjenicom globalizacije svjetske ekonomije koja nadilazi izgradnju nacionalnih država. Iza srozavanja političkih ideologija i gubitka narodnog povjerenja u vođe krije se zapravo preobrazba iskustva i političkog djelovanja, koja je po svojoj važnosti jednaka negdašnjem ulasku u industrijsko društvo i stvaranju nacionalnih država. U trenutku kada se degradiraju stari oblici kolektivnog djelovanja, koji prestaju biti pokretima socijalnog oslobođenja i zatvaraju se u korporativnu obranu stečenih interesa ili iscrpljenih ideologija, dižu se »novi glasovi« koji emocionalno i strastveno govore o zločinima protiv čovječnosti, o raznolikosti ugroženoj kulturnom homogenizacijom, o socijalnoj isključenosti što je producira i otežava ekonomski sustav izvan svake političke kontrole. Krajem 20. stoljeća socijalna je scena prazna, bogate su zemlje gotovo isključivo zaokupljene ekonomskim računom, tehničkim inovacijama, političkim spektaklima i masovnom zabavom. No to nipošto ne znači da su socijalni akteri nestali. Naprotiv, oni su nestrpljivi u svom nastojanju da se afirmiraju, da kao subjekti zadobiju priznanje svoje slobode. Teškoća je, međutim, u tome što su ljudi danas manje zaokupljeni problemima novoga društva, društva informacija i postindustrijskog društva, nego problemima globalizacije. Više ih zanimaju problemi **razvoja** nego **tip društva** i **načina proizvodnje**. Time se gubi neposrednost iskustva, uključenost subjekta u samoprodukciju društvenosti, u njezinu his-

toričnost. Stoga Touraine sugerira oprez prema »svjetovnim religijama« koje utječu na udaljavanje osobnog subjekta od neposrednog životnog iskustva gdje se odvijaju stvarne promjene. On podjednako kritizira »religiju napretka« i »komunitarne religije«. Obje su podjednako opasne jer rade na iluzornom odvajanju privatnog i javnog života.

Da bi se to izbjeglo, da bi se nadvladao proces demodernizacije koji generira cijelo to kretanje, postoji samo jedno rješenje. Ispražnjeno mjesto **političkog subjekta** i, prije njega, religijskog subjekta, valja popuniti **osobnim subjektom**, željom svakog pojedinca da bude akterom vlastite egzistencije, gospodarem vremena, prostora, uspomena i projekata, koji su stalno isprepleteni izvanjskim i zavodljivim silama. Te se »izvanjske i zavodljive sile« mogu svladati samo u življenom osobnom iskustvu, u »osobnoj povijesti«. Uspjeh ili neuspjeh tih »osobnih projekata« svakako ovisi o kolektivnom priznanju subjektivnih prava, o pravu svakoga da kulturni identitet kombinira s instrumentalnim aktivnostima. A to je ostvarivo samo pod pretpostavkom da je politički život vođen kolektivnom težnjom za stvaralačkom slobodom. Može li se ta perspektiva očekivati od današnje politike koja se svodi na prilagodbu nacionalnih ekonomija svjetskom sustavu razmjene ili na otpor globalizaciji zbog ugroženih interesa? U faktičkoj situaciji, drži Touraine, to je očekivanje naivno. Politika će tu ulogu igrati tek onda kada dođe do punog izražaja sukob s onima koji nastoje ubrzati kretanje kapitala, informacija i dobara, kao i sukob s onima koji zagovaraju fundamentalistička načela obrane ugroženih zajednica. Ta će uloga doći do riječi kada zadominiraju oni koji pojedince i kolektivitete pozivaju da se afirmiraju kao **slobodni subjekti**. Samo su slobodni subjekti sposobni izvesti zahvat koji univerzum ekonomije objedinjuje s univerzumom kultura. Njihova politička opredjeljenja (»politički izbor«) nisu puka primjena

ekonomskih i socioloških analiza. Ukoliko se ta opredjeljenja ne oslanjaju na **opću viziju promjene**, ona se svode na defanzivne akcije koje su toliko ograničene da ne umiju predvidjeti ni vlastite konzekvencije. Stoga Touraine, po tko zna koji put varirajući osnovni moto svojih razmatranja, još jednom upozorava na opasnosti koje prijete suvremenom političkom i etičkom mišljenju: ono ne smije zapasti u jednostrana iskušenja danas razdvojenih (demoderniziranih) svjetova ekonomije i kulture. Ulog je, shvatimo li ga na vrijeme, prijeloman, a da je tome tako govori i zaključna misao cijele knjige: »Kao što su europskim misliocima i političarima od sredine devetnaestog stoljeća bili potrebni veliki naponi kako bi shvatili da više ne proživljavaju konzekvencije Francuske Revolucije nego nastanak industrijskog društva i njegovih sukoba, tako i mi danas moramo izvesti tegobni preokret ako želimo biti akterima promijenjenog i stalno mijenjajućega svijeta«.

Rade Kalanj

John Foran (Ed.)

THEORIZING REVOLUTIONS

Routledge, London and New York, 1997, 299 str.

Je li era revolucija završena? Danas se na to pitanje, i to bez osobitih dvojbi, daje uglavnom potvrđan odgovor. Pritom se najčešće precizira da je doba revolucija prestalo 1989. godine, padom istočnoeuropskih realosocijalističkih režima koji se, ma kako bio prevratan, nije dogodio na revolucionaran način nego kao mješavina reforme i revolucije, odnosno kao **refolucija**. Ima, doduše, ozbiljnih socijalnih teoretičara (Ralf Dahrendorf, Charles Tilly) koji te promjene podvode pod opći pojam revolucije, ali uz uvjet da se on znatno relativizira i proširi u odnosu na svoje klasično značenje. No ostavimo li po strani kategoričke tvrdnje, mijene u sa-